
DANILO UDOVIČKI

OD STAMBENOG NASELJA DO ANTI-GRADA

TRI KONTROVERZNE IDEJE SAVREMENOG URBANIZMA

Početak XX veka ostvaruju se dva značajna izuma: avion i „stambeno naselje”.¹⁾ Prvi je dao krila čoveku, a drugi mu je obezbedio mesto u kome će boraviti, po silasku na zemlju. Oba ova izuma izvorne su ideje sjajnog tehničara i višestruko obdarenog stvaraoca Leonarda da Vinčija. On nije samo proučavao let ptica, i to postižući zanimljive rezultate, nego je sebi stavio u zadatak da okonča bedu Milana, zamislivši grupu od pet stambenih naselja sa po pet hiljada kuća, ograničenih na 30.000 stanovnika. Sem toga u ovakvim naseljima predvideo je strogo razdvajanje pešačkog i konjskog saobraćaja, kako bi se izbegao metež i međusobno ometanje. Nije li to isto učinio, četiri veka kasnije, naš slavni savremenik Korbizje da bi izašao na kraj s automobilima?

Ono u šta je već u XV veku pronikao autor ezoterične Mona Lize tek je, međutim, s pojavom masovne industrijske proizvodnje i kanceroznim razaranjem tkiva do tada mirnih, baroknih gradova, postalo problem kojim su se savremenici počeli ozbiljno baviti. Rođen je pojam „urbanizam”: industrijsko društvo je urbano. Grad je njegov horizont. Stoga je i urbanizam jedna od njegovih ideologija. Industrijsko društvo proizvodi metropole, konurbacije, industrijska naselja i naselja za stanovanje. Priroda onog što danas nazivamo „savremenim stanovanjem”, i

¹⁾ Kao pojam organizovane (planirane) urbane jedinice za stanovanje.

koje, napomenimo, ne mora *a priori* da se vrednosno svodi na „dobro stanovanje“, ne može se u potpunosti rasvetliti bez uvida u brojna, raznovrsna i često kontroverzna opredeljenja takozvane urbanističke misli i njenih doktrina, koje su sa rasvatom industrijske revolucije počele da bujaju krajem XIX i tokom XX veka.

Da bismo lakše rasvetlili neki fenomen i izdvojili bitni problem, primorani smo da racionalizujemo i klasifikujemo. Shodno tome se i način mišljenja u urbanizmu može svesti na tri ideje vodilje oko kojih konvergiraju doktrinarna i planerska istraživanja posvećena gradu. Uslovno ćemo ih, u skladu sa nekim bitnim odlikama modela koji se predlaže, obeležiti kao „progresistički“, „kulturalistički“ ili romantični i anti-urbanistički ili „organski“ model.²⁾

Progresistički model vodi poreklo iz tako različitih dela kao što su radovi Ovena, Furijea, Ričardsona, Kabea i Prudona, a svoj savremeni izraz dobija u doktrinarnom radu Korbizjea, zaokruženog u poznatoj *Atinskoj Povelji*. Može se reći da su upravo Korbizjeovi urbanistički planovi, kao i planovi njegovih manje-više uspešnih epigona, presudno obeležili razvoj novih gradova i načina stanovanja.

Njihova optimistička misao, okrenuta ka budućnosti, racionalna, scijentistička i tehnicistička, vođena je idejom progressa. Industrijska revolucija je ključni istorijski događaj, on će sobom doneti potpunije promišljanje, domišljanje ljudske situacije i otvoriti puteve blagostanja. „Čovek je — pisaoe kasnije Korbizje — određen psihofizičkim konstantama koje su ustanovili i razvrstali kompetenti stručnjaci (biolozi, lekari, fizičari i hemičari, sociolozi i pesnici).“ Takvo određenje nam omogućuje da ustanovimo specifična svojstva čoveka kao „*tipskog*“ entiteta. Iz tako prihvaćene premise izvode se i osnovne karakteristike predloženog modela.

Prvo, prostor progresističkog modela je široko otvoren, razbijen u praznine i zelenilo. To je zahtev *higijene*. Vazduh, sunce i voda treba da budu dostupni svima podjednako. Drugo, gradski prostor je izdvojen saobrazno analizi ljudskih funkcija: strogo *razvrstavanje* namenjuje različite površine stanovanju, radu, kulturi i rasonodi, kao i saobraćaju. Furije je, štaviše, izvršio, a u tome će ga dosledno slediti Korbizje, i strogu segregaciju oblika rada, fizičkog i umnog, proizvođačkog i elitnog, a gradove je razvrstao na industrijske, poljoprivredne i upravljačke. Ovako shvaćena funkcionalna logika

²⁾ Prema sličnoj klasifikaciji za koju se opredeljuje Françoise Choay u knjizi *L'urbanisme, utopies et realites*.

imala je da bude prevedena u jasan i jednostavan planski raspored, koji će vizuelno zadovoljavati i pleniti. Dalje se iz naglaska na vizuelnom efektu stvara i svojevrсна estetika, draga progresističkom redu, gde se lepota i logika podudaraju. Zgrade, stambeni objekti, poput gradskih celina, treba da budu prototipi definisani jednom za svagda, izvedeni iz tipskih potreba čoveka, a ustanovljenih na osnovu iscrpnih funkcionalnih analiza. Prudon piše: „Na nama je da otkrijemo *modele stanovanja*”, a Korbizje će se 50 godina kasnije na osnovu standardizovanih zgrada, zalagati za industrijalizaciju gradnje, prefabrikaciju i *uniformnost* stana, — koji je smatrao, u svom demijurškom oduševljenju ideologa industrijskog doba, proizvodnim „alatom” ili „mašinom” nalik na modele iz sveta tvornica. Tako su nastali Brazilija, Sandigar i — Novi Beograd...

Najzad stižemo do „stambenog naselja”, generatorske jedinice grada, koja je za Korbizjea bila „oruđe, alat stanovanja, stavljen u ruke živih bića i zasnovan na priznatim psihofizičkim konstantama”... „Cilj tog oruđa je — prema autoru *Atinske Povelje* — da olakša uslove egzistencije, da obezbedi moralno i fizičko zdravlje stanovnika, da pogoduje produženju vrste pružanjem opreme potrebne za savršeno obrazovanje, za postizanje radosti življenja i da omogućiti stvaranje i širenje onih društvenih osećanja koja podstiču odanost otadžbini — tom pokretaču delanja, koji zajednicu vodi do najvišeg stepena svesti i dostojanstva.” Stan je prema njemu sadržitelj koji odgovara određenim uslovima, i koji onda uspostavlja korisne odnose između kosmičke sredine i ljudskih i bioloških pojava... „No, ovako stanom zadovoljeni uslovi — napominje korifej progresističke ideje — ipak nisu dovoljni. Ponašajući se kao civilizovano biće, koje uspostavlja društvene odnose, čovek današnjice zahteva dopunske usluge, koje pružaju organizacije van njegovog stana, službe koje smo odredili kao produžetke stana.” Već pre sto godina Viktor Konsideran, preteča ovih ideja, je tvrdio da je shvatanje organizacije opštine posledica jasnog razumevanja oblika rada, pre svega oblika gradnje stana u koji će se smestiti čovek. A na to je Prudon dodao: „Prva stvar o kojoj treba da vodimo računa je stanovanje”. O tome kakvo će ono biti postoje dva osnovna obrasca: kolektivno rešenje, najčešće u visokim zgradama sa velikim stambenim gustinama usled nepreglednih zelenih prostora, za šta se zalažu Furije i Korbizje, i individualno koje nam predlaže Prudon. No suštinska činjenica je da stan dobija centralno mesto kao stožer složenih aktivnosti svedenih na prototip. Reč je o pokušaju da se, u neku ruku, stvori apriorni okvir svakom mogućem društvenom

ponašanju. Tako se došlo do pojma stambenog naselja ili „zračnog grada”, koji je Korbizje izgradio u Marseju, eksplicitno koristeći model Furijeovog falanстера.

Drugi urbanistički model, koji smo nazvali kulturalističkim, nastao je iz rada Raskina i Viliama Morisa, a krajem XIX veka nalazimo ga kod Ebenezer Huarda, oca takozvanog „vrtnog grada”. Nasuprot naselju progresističkog modela, ovde je reč o gradu kome je, po svojevrsnom urbanističkom maltuzijanizmu, strogo ograničena veličina i mogućnost rasta. Alterniran jasno definisanim zelenim pojasevima, grad, kao kulturni fenomen treba nedvosmisleno da kontrastira sa prirodom koja zadržava izvorni izgled divljine. Unutar grada nema traga geometrizmu, a asimetričnost i nepravilnost, sa jasnim romantičnim obeležjem priklanja se, nasuprot mašinskom redu progresista, redu „stvaralačke moći organskog života”. Estetika, koja je ovde inspirisana koncepcijama umetnosti proistekle iz proučavanja srednjeg veka, igra ulogu koju je higijena imala kod Furijea i drugih. U pogledu same gradnje, isključen je svaki prototip i bilo koji oblik standardizacije. Ova ideja, imala je, sem u pojedinim slučajevima u Engleskoj i delimično u Finskoj i Severnoj Americi, slabijeg odjeka od progresističke, koja je više pogodovala vremenu industrijske ekspanzije i autoritarnih porredaka.

Tipološku analizu progresističkog opredeljenja, „kulturalista” Kamilo Site, zamenjuje *racionalnom* analizom. Za naselje su važni *odnosi* među njegovim stanovnicima; ulica postaje osnovni organ: matricu naselja i direktivne oblike ne određuju tipski i dovršeni stambeni organizmi već mesta sretanja i kretanja, znači ulice i trgovi... Umesto apstraktnog prostora — i „razvaljene praznine” — na kome se ocrtavaju izdvojene stambene jedinice, ovde se vraćamo konkretnom prostoru, vajanom u kontinuiranom telu izgrađenog okvira. „Idealna ulica, — za koju se zalaže Site, nasuprot Korbizjeu koji je ukida, — treba da čini zatvorenu celinu. Što su utisci prostorno ograničeniji, to će doživljaj biti potpuniji. Čovek se oseća ugodno jedino kada mu se pogled ne gubi u beskonačnost.” Ovaj način mišljenja dopunjen je praktičnim Huardovim eksperimentima, čiji značaj prepoznajemo pre svega u tome što on posvećuje pažnju problemu totalnog razvoja grada. On govori o njegovom rastu u regionu kao o integralnom problemu. Shvatanje grada kao entiteta neizdvojitog iz svog regionalnog konteksta, o čemu je Huard imao vidovitu intuiciju još pre gotovo jednog stoleća (naslućujući značaj pitanja *razvoja odnosa nasuprot proizvodnji predmeta*), či-

ni ga anticipatorom čije vrednosti i potencijali još nisu u potpunosti otkriveni.

Ako u prilog progresističkom modelu možemo izvesti zaključak, bitan, da se stambeno naselje mora smatrati „delom” stana, kao što je za kulturalistička shvatanja jednog Hauarda region bio deo grada, ostaje nam ipak da konstatujemo da nas ove doktrine mada različitim putevima, dovode do istog rezultata na planu utopije. Tu zapravo, s jedne strane možemo govoriti o određenom progresističkom, a s druge o svojevrsnom, nostalgичnom utopizmu: naspram funkcionalističke religije javlja se poseban kult prošlosti.

Sasvim na margini ovih zbivanja treba tragati po radovima arhitekta Frenka Lojda Rajta, čiju će plodnost i anticipatorsku intuiciju u pravoj meri, verovatno, tek budućnost pokazati. On je, izgleda, bolje shvatio svoje vreme, nego što je to vreme bilo u stanju da dokuči svu dubinu njegovih ideja. Za njega stan, odnosno šire: proces urbanizacije, više nije mašina ili industrijsko postrojenje, nije ni „modernizovana” slika srednjovekovnog individualnog skrovišta, mesta sretanja „lakat uz lakat” ili renesansni trg okupljanja. On je u neku ruku implicitno shvatio da grad može da se posmatra i kao *posrednik* komunikacije, a stan kao ćelija koja nosi kodove opstanka i razvoja, stecište složenih informacija. Verovatno nije slučajno što se upravo u tehnološki najrazvijenijem delu industrijskog sveta — ne bez određenog uticaja liberterskih ideja u svojevrsnoj simbiozi sa idealima emersonovske ili džefersonovske demokratije — javilo i tehnički najsvesnije domišljanje urbanog fenomena, u svom za nas danas relevantnom značenju. Rajtove ideje društvene decentralizacije i života organizovanog oko mobilnih „interesnih zajednica”, sa maglaskom na neotudivom pravu individue na autonomiju, u suštini mogu imati za posledicu razaranje dotadašnjeg pojma grada, kao moćnog centralizovanog megalopolisa. Polazeći od njegovih plodnih nagoveštaja, lako možemo, dalje, doći do zaključka da se zapravo u tehnici kao sredstvu, i to pre svega sredstvu razmene i opštenja, može videti mogućnost ostvarenja takvih ljudskih zajednica koje svoje individualne i kolektivne interese ostvaruju bez posredstva i kontrole bilo kog „gradskog”, znači „političkog” centra moći. Kao što su u Antici grad i država bili jedan te isti pojam tako bi i razlaganje Države danas moglo da označi postepeni nestanak grada. Oblik grada ili ljudskih zajednica više nije bitan. Presudan je oblik opštenja — sloboda komunikacije i protoka informacija. Stan je, kao *biološka funkcija* vraćen eminentno biološkoj sredini — prirodi, a kao funkcija raz-

mene i duhovnog ostvarenja, primenom najrazvijenije tehnologije komunikacija — današnjim rečnikom: elektronskih produžetaka ljudskih čula — sam postaje *centar*, odnosno mesto sažimanja svih željenih intelektualnih, političkih i tržišnih informacija šire zajednice i svakog pojedinca u njoj. Ako grad ponovo postaje priroda, stan je taj koji dobija sve attribute visoko urbanizovanog stecišta. Tada se naglasak više ne bi stavljao na prefabrikaciju, tipizaciju i standardizovanu proizvodnju, dobit i rentabilitet, već na razvoj sredstava saobraćanja i razmene među ljudima. Splet brzih saobraćajnica, automobil i avion, ali pre svega ono što niko sem Rajta nije primećivao (setimo se da je za Korbizjea pitanje akustike uvek imalo primat nad mogućnostima elektronskog ozvučenja), *televizijski saobraćaj*, mogu iz korena da izmene shvatanje grada. Pitanje gradskih centara i bilo koje nužne vrste fizičke koncentracije je prevaziđeno. Svu pažnju stoga možemo posvetiti ličnoj slobodi i složenim, raznorodnim formama življenja i odnosa fizičkih stambenih struktura, koliko i samosvesnih ličnosti stopljenih sa prirodom. Čoveku je pružena mogućnost da se iz položaja „*sredstva*“ izdigne na razinu svesnog *posrednika* sveukupnosti ljudske zajednice. Najbolju potvrdu dalekosežnosti Rajtove intuicije — onoga što bismo mogli nazvati „*anti-gradom*“ — utopijske u najboljem smislu te reči, daje nam upravo današnji razvoj medija komunikacije, kao što su satelitski prenos, sažimanje obima „*predmeta*“ zahvaljujući elektronicima i prenošenju naglaska na energiju i, najzad, ukidanje nužnog repetitivnog (mehaničkog) rada čoveka u korist kreativnog, koji omogućuje kibernetika. Grad, odnosno njegove „*zidine*“, simboli izolacije, opstrukcije i autarhije najzad mogu da nestanu, a na njihovom mestu se rađa ličnost, ta nedeljiva „*in-dividua*“ koja u sebe integriše svet.